

Η «ΠΙΣΤΙΟΚΡΑΤΙΑ»
ΤΟΥ ΦΡΕΙΔΕΡΙΚΟΥ-ΕΡΡΙΚΟΥ JACOBI
ΕΝΑΝΤΙ ΤΗΣ «ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ»
ΤΟΥ ΚΑΝΤΙΟΥ

«Licht ist in meinem Herzen
aber sowie ich es in den Verstand
bringen will, erlischt es»
Jacobi, Πρὸς Hamann I, 367

Ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος φιλόσοφος ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος, ὅστις τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Καντίου ἐγνώρισεν, ἐτίμησε καὶ ἐθαύμασεν, ἀλλὰ καὶ ἐν πολλοῖς ἠλεγξε τὸ καινοφανὲς ἐκεῖνο σύστημα τοῦ ἐκ Königsberg διδάσκοντος τότε φιλοσόφου· ἡ διδασκαλία τοῦ Jacobi στερουμένη αὐστηρᾶς λογικῆς συνοχῆς καὶ ἐσωτερικῆς συναφείας δὲν δύναται νὰ ἀναπτύξη εὐκόλως καὶ ἐπακριβῶς τὸ ὅλον σύστημα αὐτῆς, κατὰ συνέπειαν ἡ διδασκαλία τοῦ φιλοσόφου τούτου συγκρινομένη μετὰ τοῦ συστήματος τοῦ Kant θὰ καταδείξη τὰς διαφορὰς τῶν δύο φιλοσόφων. Ὁ Jacobi κυρίως θὰ λάβῃ ἐχθρικὴν θέσιν ὡς πρὸς τὴν κρατοῦσαν τότε γνῶσιν καὶ θὰ ἀναπτύξη κυρίως τὴν ἀρχὴν τῆς ἀμέσου γνώσεως, ἥτις καὶ κατορθοῦται κατ' αὐτὸν διὰ τῆς πίστεως.

Ἐπομένως τὸ ὅλον ἡμῶν θέμα θὰ εἶναι γνωσιολογικόν, διότι πᾶσα γνῶσις κατὰ τὴν Καντιανὴν διδασκαλίαν εἶναι συνάρτησις δύο παραγόντων, τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, τουτέστι τοῦ κόσμου τῆς ἐμπειρίας, καὶ τοῦ γινώσκοντος ὑποκειμένου. Καὶ ὁ μὲν κόσμος τῆς ἐμπειρίας παρέχει εἰς τὴν ἡμετέραν γνῶσιν τὴν ὁλὴν, τὸ δὲ ὑποκείμενον δίδει εἰς τὸν νοῦν τὴν μορφήν, ἥτοι αὐτὸς οὗτος ὁ νοῦς δημιουργεῖ τὴν εἰκόνα τοῦ ἀντικειμένου εἰς τὸ ὑποκείμενον, καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον παράγεται ἡ σύνθετος κρίσις· ἡ κρίσις αὕτη προσθέτει εἰς τὸ ὑποκείμενον νέον στοιχεῖον προερχόμενον ἐκ τῆς ἐμπειρίας, διὸ τοῦτο εἶναι καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων (a posteriori)¹. Ἐὰν δὲν ὑπῆρχεν ὁ νοῦς, δὲν θὰ ἠδύναντο τὰ φαινόμενα καὶ οἱ παραστάσεις νὰ συμπλέκονται πρὸς ἀλλήλα καὶ νὰ δημιουργεῖται οὕτω ἐνότης ἀντιλήψεως. Ἐὰν πάλιν δὲν ὑπῆρχεν ἐξωτερικὸς κόσμος, δὲν θὰ ὑπῆρχον καὶ φαινόμενα καὶ ἐπομένως δὲν θὰ παρείχετο ὑλικὸν πρὸς ἐπεξεργασίαν: «Gedanken ohne Inhalt sind leer, Anschauungen ohne Begriffe sind blind» ἥτοι: «ἐννοιαὶ ἄνευ περιεχομένου εἶναι κεναί, θεωρίαι (ἐποπτεῖαι) ἄνευ ἐννοιῶν εἶναι τυφλαί».

Ἐπομένως τὸ γνωσθὲν ὑφ' ἡμῶν ἀντικείμενον θὰ εἶναι ἄθροισμα δύο παραγόντων: τῆς

1. Οἱ ὅροι a priori (ἐκ τῶν προτέρων) καὶ a posteriori (ἐκ τῶν ὑστέρων) ἀνάγουν τὴν ἀρχὴν αὐτῶν εἰς τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐν Ἀναλ. Ὑστερ., Α 2, 71 b 34 – Μ.τ.Φ., Ε 11, 1018 b 32 γράφει «πρότερον τῇ φύσει» καὶ «πρὸς ἡμᾶς πρότερον» ὑπονοῶν τὰς σημασίας ἃς ἔχουσι σήμερον (πβ. ἐπίσης καὶ παρὰ Πλάτωνι, Φαίδ., 76d). Οἱ ὅροι οὗτοι μεταφράσθησαν εἰς τὴν λατινικὴν κατὰ τὸν 14^ο αἰῶνα ὑπὸ τοῦ Σχολαστικοῦ Albert von Sachsen. Ἐν τῇ ὁψίμῳ σχολαστικῇ περιόδῳ οὗτοι ἦσαν ἐν χρήσει ὡς «cognitio ex causis» ὁ πρῶτος καὶ ὡς «cognitio ex effectibus» ὁ δεύτερος.

ἐμπειρίας καὶ τοῦ νοῦ. Πλὴν ὁμως δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμεν αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ τὰ πράγματα, ἀλλὰ μόνον τὰ φαινόμενα αὐτῶν. Αἰτία τούτου εἶναι τὸ ὑποκειμενικὸν στοιχείον, αἱ μορφαὶ τῆς ἐποπτείας – τόπος καὶ χρόνος – καὶ οἱ τύποι τῆς νοήσεως – αἱ δώδεκα κατηγορίαι – πάντα ταῦτα ἀποτελοῦσι τὸν λογικὸν παράγοντα, ὅστις καὶ ὑπάρχει ἐκ τῶν προτέρων (a priori). Ἐπειδὴ λοιπὸν τὸ προερχόμενον ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἀντικείμενον ἀπαραιτήτως θὰ πρέπη νὰ διέλθῃ διὰ τῶν ὑποκειμενικῶν τύπων τῆς νοήσεως, ἥτοι τῶν 12 κατηγοριῶν, ἡ ἡμετέρα ὑποκειμενικὴ ἀνάμειξις θὰ ἀλλοιωθῇ τοῦτο, ὡς ἀκριβῶς συμβαίνει μὲ ἀντανάκλασιν σώματός τινος, τὸ ὁποῖον διαθλάται διαφόρως ἐπὶ ὑαλίνης ἐπιφανείας καὶ δὲν παρίσταται πλέον τὸ πρᾶγμα αὐτὸ καθ' ἑαυτό, ἀλλὰ τὸ εἰκόνιον τούτου. Ἐκ τούτων συνάγεται, ὅτι ὁ Kant ἀποδέχεται τὴν γνώμην καθ' ἣν ὑπάρχουσι πράγματα, ἅτινα προκαλοῦσι ἐρεθισμοὺς ἐπὶ τῶν ἡμετέρων αἰσθήσεων (δηλαδὴ τὴν ἐμπειρίαν), ἀργότερον δὲ ἐπηρεαζομένου καὶ τοῦ λογικοῦ παράγοντος, ἥτοι τῶν μορφῶν τῆς ἐποπτείας καὶ τῶν τύπων τῆς νοήσεως ἐπέρχεται ἡ γνῶσις, ἥτις δὲν εἶναι ἡ τοῦ πράγματος αὐτοῦ καθ' ἑαυτό, ἀλλ' ἐκείνου, ὅπερ φαίνεται εἰς ἡμᾶς. Οὐχὶ λοιπὸν ὡς τοῦτο ἔχει, ἀλλὰ τὸ φαινόμενον αὐτοῦ. Τὸ πῶς τὸ πρᾶγμα τοῦτο ἔχει ἀνεξαρτήτως τῶν μορφῶν τῆς ἐποπτείας καὶ τῶν τύπων τῆς νοήσεως δὲν δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ γινώσκῃ. Διὰ τούτων ἀναδείκνυται ὁ Kant ὁ ἰδρυτὴς τῆς φαινομενοκρατίας. Εἰσάγει δηλαδὴ τὸν λογικὸν παράγοντα ἥτοι τὸν πρὸ πάσης ἐμπειρίας (μορφαὶ ἐποπτείας + τύποι νοήσεως), τὸν προεμπειρικὸν (transcendental), ὅστις δέον νὰ συνεργασθῇ μετὰ τοῦ ἐμπειρικοῦ παράγοντος. Διὰ τοῦτο ἡ γνῶσις αὐτοῦ καλεῖται προεμπειρικὴ (transcendentales Erkenntnis) καὶ ἡ μέθοδος αὐτοῦ, ἣν χρησιμοποιεῖ, προεμπειρικὴ (transzendente Methode) τὸ σύστημα αὐτοῦ ἐν ταῖς ἱστορίαις τῆς φιλοσοφίας ὀνομάζεται προεμπειρικὴ ἰδεοκρατία (transzendentaler Idealismus). Ὁ Kant οἰκοδομῶν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ γνωσιολογικὸν σύστημα ἐν τῇ *Κριτικῇ τοῦ Καθαροῦ Λόγου* (Kritik der reinen Vernunft) καταργεῖ τὴν δογματικὴν μεταφυσικὴν, ἥτις ἠδράζετο ἐπὶ τοῦ ἀπολυτοῦ ὀρθολογισμοῦ καὶ ἐπειράτο νὰ ἐρευνήσῃ ἀληθείας, αἵτινες δὲν ἐστηρίζοντο ἐπὶ τῆς ἐμπειρίας, ἐθεμελίον δὲ γνώσεις πέραν αὐτῆς, ἥτοι γνώσεις, ὑπερβατικὰς (transzendent). Ἀντιθετῶς οὗτος ἀδυνατεῖ νὰ θεμελιώσῃ γνώσεις ἀσφαλεῖς, κειμένας πέραν πάσης ἐμπειρίας, διό ὅταν ἐλλείπῃ τὸ ἐμπειρικὸν στοιχείον, ἡ γνῶσις καθίσταται ἀδύνατος.

Ἄλλ' ὑπάρχουσι πράγματά τινα, ἅτινα εἶναι πέραν πάσης ἐμπειρίας, ὡς ἡ οὐσία τῶν ὄντων, ἡ ἔννοια τοῦ Θεοῦ, ἡ ἔννοια τῆς ψυχῆς ὡς καὶ ἡ ἀθανασία καὶ ἡ ἐλευθερία αὐτῆς. Διὰ τὰς ἀνωτέρω ἐννοίας τὰς κειμένας ἐκτὸς πάσης ἐμπειρίας δὲν δύνανται νὰ ἰσχύσωσιν αἱ μορφαὶ τῆς ἐποπτείας, ὡς καὶ οἱ τύποι τῆς νοήσεως καὶ μάλιστα, ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, ὅτι ὅταν τὸ ἐν τῶν στοιχείων ἐλλείπῃ τὸ ἕτερον ἀδρανεῖ. Ἐπομένως τοιαύτη ἐπιστήμη, ἡ ὁποία ἀσχολεῖται μὲ τοιαῦτα θέματα καὶ μάλιστα μὲ τὰς ἀσφαλεῖς γνώσεις εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρχῃ.

Ὅτι ὑπάρχει τάσις τοῦ νοῦ πρὸς ἐξέτασιν τοιούτων ζητημάτων εἶναι ἀληθές καὶ διὰ τοῦτο τὴν ἀδυναμίαν τοῦ θεωρητικοῦ νοῦ πρὸς ἐξέτασιν τῶν ἀνωτέρω μεταφυσικῶν θεμάτων τὴν ἀντικατέστησεν ὁ ἄνθρωπος διὰ τοῦ πρακτικοῦ νοῦ. Αἱ τρεῖς ἰδέαι τοῦ νοῦ ἥτοι αἱ ἔννοιαι Θεός, ψυχὴ, καὶ ἐλευθερία εἶναι κατὰ τὸν Kant αἰτήματα, δηλαδὴ προτάσεις ἀναπόδεικτοι ἀλλ' ἀναγκαῖαι πρὸς κατανόησιν τῶν γεγονότων· αἱ ἀνωτέρω προτάσεις οὔσαι ἐκτὸς πραγματικότητος δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀποδειχθῶσιν, ἀλλ' ἡ ἠθικὴ ἀπαιτεῖ πίστιν εἰς αὐτάς.

Ἴδου πῶς δέχεται ὁ Kant τὰ ἀνωτέρω αἰτήματα: (Ταῦτα τὰ αἰτήματα εἶναι: τῆς ἀθανασίας, τῆς ἐλευθερίας, ἐν τῇ θετικῇ αὐτῆς ἐννοίᾳ (ὡς αἰτιότης ἐνός ὄντος κατὰ τὸ μέρος, τὸ ὁποῖον ἀνήκει εἰς τὸν νοητὸν κόσμον). Καὶ τῆς ὑπάρξεως Θεοῦ.

Τὸ πρῶτον προέρχεται ἐκ τῆς ἀναγκαίας πρακτικῆς προϋποθέσεως μιᾶς διαρκείας ἀντιστοίχου πρὸς τὴν ὁλοκληρωτικὴν πλήρωσιν τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Τὸ δεύτερον ἐκ τῆς

αναγκαίας υποθέσεως της ανεξαρτησίας εκ του αισθητού κόσμου και της εξουσίας του καθορισμού της βουλήσεως ήμων κατά τον νόμον ενός νοητού κόσμου, ένθα ή πραγματοποίησίς του είναι απαραίτητος διά την επίτευξιν του ανωτάτου αγαθοῦ, μέσω της υποθέσεως του ανεξαρτήτου ανωτάτου αγαθοῦ, δηλαδή της υπάρξεως του Θεοῦ). Ἐπὶ τῶν αναφερομένων τριῶν αἰτημάτων ὁ Jacobi δὲν θά συμφωνήσῃ μετὰ τοῦ Kant θά δεχθῇ βεβαίως καὶ αὐτός, ὅτι ὁ νοῦς δὲν δύναται νὰ γνωρίσῃ τὸ υπεραισθητόν, τὸ πέραν τῆς ἐμπειρίας κείμενον καὶ ὅτι πᾶσα γνῶσις ἀπορρέουσα ἐκ τούτων ἀποβαίνει ἀνεπαρκής. Ἡ πίστις, ἡ ἄμεσος αὕτη γνῶσις ἥτις πηγάζει κατ' εὐθείαν ἐκ τῆς ὑψηλῆς ἀληθείας καὶ ἠνωμένη μετὰ τοῦ υποκειμένου δὲν ἔχει ἀνάγκην ἀποδεικτικῶν λόγων. Καὶ ὁ Kant βεβαίως υἱοθετεῖ τὴν πίστιν καὶ τὴν ὁποῖαν μάλιστα ὑποῖ ὑπὲρ τὸν λόγον, ἀποδίδει δὲ εἰς αὐτὴν πρακτικὴν σημασίαν. Ἐκεῖ, ένθα κρίσις κινδυνεύει νὰ περιπλακῇ εἰς φυσικοὺς παραλογισμούς, ὡς ἐν τοῖς πρόσθεν εἶπομεν, ἐμφανίζεται ἡ πίστις.

Ἐν τοῖς ἐξῆς θά ἴδωμεν τίνα θέσιν ἔσχεν ἡ πίστις ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Jacobi² καὶ πῶς αὕτη κατόρθωσε νὰ ἀποβῇ ἡ θεωρητικὴ γνῶσις καὶ ὁ πρακτικὸς λόγος τοῦ Kant δηλ. τὰ αἰτήματα, ὡς εἶχον ταῦτα πρότερον, δὲν θά μείνωσι ἀπλαῖ προτάσεις ἄνευ ἀποδείξεων, ἀλλὰ τουναντίον διὰ τῆς ἀμέσου θεωρίας τοῦ νοῦ θά καταστῶσι γνώσεις ἀσφαλεῖς, ὁ δὲ «πρακτικὸς λόγος» τοῦ Kant παρὰ τῷ Jacobi θά γίνῃ «λόγος θεωρητικὸς».

Ὁ Jacobi ἀναγνοῖς τὰ ἔργα τοῦ Lessing (1729-1781) ἐσχημάτισε τὴν πεποίθησιν, ὅτι οὗτος ἦτο ὁπαδὸς τοῦ Spinoza (1632-1677) καὶ ἔσπευσεν ἀμέσως νὰ ἀνακοινώσῃ τοῦτο εἰς τὸν Mendelsohn (1729-1786)· ὁ τελευταῖος οὗτος δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀποδεχθῇ τὴν γνώμην τοῦ Jacobi καὶ ἀπήντησεν ἀρνητικῶς, διὸ ἐκεῖνος πάλιν διὰ μακρῶν ἐπιστολῶν ἔδωκε τὰς δεούσας ἐξηγήσεις. Ἐκ τῆς ἀλληλογραφίας ἐκείνης ἀποτελέσθη τὸ σύγγραμμα τοῦ Jacobi Περί τῆς διδασκαλίας τοῦ Spinoza ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς πρὸς Moses Mendelsohn³. Ἡ συγγραφὴ αὕτη περικλείει τρία θεμελιώδη συμπεράσματα: (α) ὅτι ἡ διδασκαλία τοῦ Spinoza ἀγεί ἡμᾶς εἰς τὴν τύχην καὶ πρὸς τὴν ἀθείαν, (β) πᾶσα φιλοσοφία, ἥτις χρησιμοποιοῖ ἀποδείξεις πρὸς εὐρεσιν τοῦ υπεράτου ὄντος ὁδηγεῖ πρὸς τὰ ἀνωτέρω, (γ) διὰ νὰ ἀποφύγωμεν λοιπὸν τὸν ἀνωτέρω κίνδυνον ἀπαραιτήτως πρέπει νὰ ἐγκαλείσῃμεν τὴν δι' ἀποδείξεων μέθοδον καὶ νὰ δεχθῶμεν, ὅτι πηγὴ τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως εἶναι ἡ πίστις. Ὁ Jacobi κατηγορεῖ τὸν Spinoza, διότι οὗτος ἀρνείται τὴν ὑπαρξιν τοῦ Θεοῦ καὶ ὅτι ταυτίζει τὸν Θεὸν μετὰ τῆς φύσεως· διότι ὁ Θεὸς κατ' αὐτὸν εἶναι «*natura naturata*» τέλειον δηλαδή σύστημα πανθεϊσμοῦ (Panthéismus)⁴. Ἀφοῦ λοιπὸν ὁ Θεὸς δὲν εἶναι πρόσωπον, δὲν δύναται νὰ εἶναι καὶ Θεός, ἐξ αὐτῶν διαφαίνεται, ὅτι ὁ Jacobi εἶναι ὁπαδὸς τοῦ «Θεϊσμοῦ»⁵ (Theismus). Ἀκολουθῶς ὁ Jacobi θέτει ἐκποδῶν τὴν ἀποδεικτικὴν μέθοδον, ἐκ

2. Ὑπέρμαχοι τῆς διδασκαλίας τοῦ Jacobi ἦσαν J. G. Herder (1744-1803), J. Wolfgang (1749-1832), H. Hamann (1730-1788), J. Fries (1773-1843), F. Koppen (1775-1858), K.A. Eschenmayer, J. Salat, K. von Weier.

3. *Über die Lehre des Spinoza in Briefen an Moses Mendelsohn* (1785).

4. Κατὰ τὴν διδασκαλίαν ταύτην Θεὸς καὶ κόσμος εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα ἐν τοῖς φιλοσοφικοῖς συστήμασι παρατηρεῖται διαφορὰ ἀντιλήψεως ὡς πρὸς τὴν ἔνωσιν Θεοῦ καὶ κόσμου καὶ ἐκ ταύτης τὰ διάφορα εἶδη πανθεϊσμοῦ, ὡς ὁ ἐνίζων τοῦ Σπινόζα, ὁ φυσιοκρατικὸς ἢ ὑλικὸς τοῦ Haeckel (1834-1919), ὁ πνευματικὸς τοῦ Ἐγέλου (1770-1831) καὶ ὁ βουλητικὸς τοῦ Schopenhauer (1788-1760) (περὶ τοῦ πανθεϊσμοῦ ἴδε R. EUCKEN, *Geistige Strömungen der Gegenwart*, 1909⁴ καὶ H. SCHOLZ, *Über d. Pantheismus*, 1910 ἐν Preuss., Jahrb.).

5. Θεϊσμός (Theismus) καλεῖται δυῖζον σύστημα, τὸ ὁποῖον πρεσβεύει ὅτι ὁ Θεὸς καὶ κόσμος διαφέρουσιν ἀλλήλων. Διδάσκει ἐπίσης, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι προσωπικὸς, κυβερνᾷ καὶ φροντίζει περὶ τῶν δημιουργημάτων αὐτοῦ· οὗτος ὁ κόσμος ἐπλάσθη ἐκ τοῦ μηδενὸς καὶ δύναται ποτε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς αὐτόν, διότι δὲν ἔχει αἰωνιότητα ὁ Θεός· τέλος μετέχει διαρκῶς διὰ τῶν φροντίδων αὐτοῦ εἰς τὴν

της οποίας έπασχεν ολόκληρος ή τότε φιλοσοφία. Δέν δύναται νά έννοήση ό Jacobi, διατί ό Kant ήρνήθη είς τόν θεωρητικόν νούν τήν δύναμιν της αντικειμενικής γνώσεως καί διά τινάς μάλιστα έννοίας έθεσε φραγμόν είς τόν θεωρητικόν λόγον διά περαιτέρω περί αὐτόν έρευναν. Άλλά μήπως ό φιλόσοφος οὗτος δέν έδέχθη τās ιδέας αὐτάς έν τή πρακτική αὐτοῦ φιλοσοφία; διατί λοιπόν αἱ ιδέαι αὗται, αἵτινες έχουσι κύρος έν τῷ πρακτικῷ λόγῳ δέν δύνανται νά έχωσι τό αὐτό κύρος καί έν τή θεωρητική αὐτοῦ φιλοσοφία; Διά νά γνωρίση τις έν αντικείμενον, λέγει ό Jacobi, θά πρέπη τοῦτο νά παραχθῇ έξ άλλων συναφῶν έννοιῶν, αἵτινες καί εύρίσκονται ύπερθεν αὐτοῦ, διότι ήμεῖς έννοοῦμεν εκείνο, όταν τοῦτο έξηγηται έκ τινος άλλου. Έάν λοιπόν κατ' αὐτόν τόν τρόπον αποπειραθῇ τις νά έρμηνεύσῃ τήν ύπαρξιν τοῦ θείου τότε θά πρέπη νά ύπάρξῃ έννοια, ήτις θά ήτο ύπερθεν τοῦ αποδεικτέου καί έπομένως άνωτέρα καί προτέρα αὐτοῦ. "Οπερ βεβαίως άτοπον. Άλλά τοιαύτη «κρίσις αὐτή καθ' έαυτή θεωρούμενη θά ήτο ιδεατός καί άσύνητος. Οὗτος άρνεῖται τήν φύσιν καί έαυτόν ποιεῖ θεόν» (Der Verstand, isoliert, ist materialistisch und unvernünftig; er leugnet den Geist und Gott. Die Vernunft, isoliert, ist idealistisch und unverständlich; sie leugnet die Natur und macht sich selbst zum Gott).

Ένταῦθα καταδείκνυται ή άδυναμία τοῦ νοῦ, διότι εάν εἶναι ποτέ δυνατόν ό νοῦς, όν πεπερασμένον, νά ζητῇ νά αποδείξῃ άπείρους έννοίας, ως εἶναι ή ύπαρξις τοῦ Θεοῦ, έπειδή τότε ή έννοια τοῦ άπείρου, τό άπόλυτον έν, θά κατέλθῃ είς τήν σφαῖραν τοῦ πεπερασμένου. Ό Θεός ών οὐσία καί έννοια πραγματική προσέτι δέ καί πρόσωπον, δέν δύναται νά θεωρηθῇ λογική σύνθεσις. Διά τοῦτο ό Jacobi θά ζητήσῃ πρὸς γνώσιν τοῦ υπεραισθητοῦ κόσμου οὐχί τόν λόγον, άλλα τήν πίστιν· εἶναι δέ ή πίστις ή άκλόνητος αὐτοῦ πεποίθησις πρὸς εύρεσιν της αληθείας άνευ μεσολαβήσεως τοῦ νοῦ. Ένταῦθα ύπάρχει ταυτότης άντιλήψεων μεταξυ Kant καί Jacobi, ως έν τοῖς πρόσθεν εἵπομεν, διότι όντως αἱ άνωτέρω έννοιαι δέν εἶναι δυνατόν νά γνωσθῶσιν, εἰμή διά της πίστεως, άλλα διά μέν τόν Kant αἱ υπεραισθηταί έννοιαι έχουσιν πρακτικήν σημασίαν, διά δέ τόν Jacobi θεωρητικήν. Έκεῖ αἱ έννοιαι Θεός, έλευθερία, άθανασία άπαιτοῦνται, ένταῦθα γινώσκονται. Η διάδοσις τῶν θεωριῶν τοῦ φιλοσόφου έν μέσῃ Γερμανία καί έν έποχῇ μάλιστα, καθ' ήν ό λόγος ένεῖχε τοιαύτην σημασίαν καί απέκτησε πλείστους όσους όπαδούς, προυκάλεσε μέγαν σάλον διό καί ό φιλόσοφος κατηγορηθείς ως έχθρός τό λόγου καί άρνητής πάσης έπιστήμης καί φιλοσοφίας, ήναγκάσθη έν έτει 1787 νά γράψῃ τό έτερον αὐτοῦ έργον, Δαυίδ Hume περί πίστεως ή ιδεαλισμός καί πραγματισμός (*David Hume über den Glauben, oder Idealismus und Realismus*) ως απολογίαν τρόπον τινά. Έν τή έργασίᾳ ταύτῃ απέδειξεν, ότι δέν εἶναι όπαδός πάσης τυφλῆς πίστεως καί άχαλινώτου φαντασίας. Η πίστις κατ' αὐτόν δέν εἶναι παρὰ μιᾶ έσωτερική ανάγκη τοῦ ύποκειμένου πρὸς τό γνωσθησόμενον αντικείμενον τοῦτο δέ έπιτυγχάνεται δι' άμέσου γνώσεως. Αἱ έννοιαι Θεός, έλευθερία, άθανασία, θρησκεία, αἵτινες εἶναι δυνατόν νά έξετασθῶσι καί νά έρευνηθῶσι, διά τόν Kant μένουσι λέξεις κεναί, διό καί δέν ήδυνήθη οὗτος νά δώσῃ οὐδεμίαν περί αὐτῶν έξήγησιν: «Διά τόν Kant τόν συνετόν τοῦτον φιλόσοφον δύναται τις νά εἴπῃ ότι αἱ

λειτουργίαν τοῦ κόσμου, περιβάλλει δέ ιδιαιτέρως δι' άγάπης τόν άνθρωπον. Αντιθέτως κατὰ τόν Δυϊσμόν (Deismus) εἶναι ό Θεός ό δημιουργός τοῦ σύμπαντος κόσμου, άλλα δέν μετέχει οὗτος είς τήν κυβέρνησιν αὐτοῦ. Ό κόσμος λειτουργεῖ, άφοῦ προηγουμένως ό Δημιουργός ένέβαλεν είς αὐτόν διαφόρους νόμους βάσει λοιπόν τῶν διαφόρων νόμων λειτουργεῖ ό κόσμος, άνευ τινός έπεμβάσεως. Ό Kant διακρίνει τόν Θεϊσμόν (Theismus) τοῦ δυϊσμοῦ (Deismus) ως έξῆς: «Der Geist glaubt an einen Gott, der Theist aber am lebendigen Gott» (*Kritik d. rein. Vernunft*, σ. 496), ήτοι ό Δυϊστής πιστεύει είς ένα Θεόν, άλλα ό Θεϊστής είς ένα ζώντα Θεόν.

άνωτέρω έννοιαι ενέχουσι τοσαύτην σημασίαν, ὅσην ἀκριβῶς εἶχον πάντοτε διὰ τὸν *ýgiā* νοῦν τοῦ ἀνθρώπου (Kant, diesem tiefdenkenden, aufrichtigen Philosophen, galten die Worte Gott, Freiheit, Unsterblichkeit, Religion ganz dasselbe, was sie dem bloss gesunden Menschen-verstande. (*Schwegler* ἐνθ' ἄνωτ., σ. 239). Δὲν δύναμαι, λέγει οὗτος, νὰ ἐννοήσω, ἀφοῦ ὑπάρχει ἡ ἄμεσος γνῶσις, ἥτις εἶναι καὶ ἡ πραγματικὴ, διατὶ ὁ ἄνθρωπος νὰ καταφεύγῃ εἰς τὴν ἔμμεσον πρὸς πορισμὸν τῆς ἀληθείας. (*Schwegler*, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 237). Ἀπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἀνεφάνη εἰς τὰς φιλοσοφικὰς σχολὰς τάσις τις, ἥτις ἀδιαλείπτως ἐνισχύετο καὶ εἶχεν ὡς τελικὸν σκοπὸν αὐτῆς νὰ ὑπαγάγῃ τὴν ἄμεσον γνῶσιν εἰς τὴν ἔμμεσον, τὴν δύναμιν τοῦ θεωρεῖν, τοῦ δίδοντος τὰς πρῶτας βάσεις πάσης γνώσεως εἰς τὴν δύναμιν τῆς σκέψεως, τὴν ὠρισμένην διὰ τοῦ ἀφηρημένου, ὅπως ὑπαγάγῃ τὸ πρωτότυπον ὑπὸ τὸ ἀντίτυπον, τὸ ὄν εἰς τὸν λόγον, τὸν νοῦν εἰς τὴν κρίσιν καὶ μάλιστα ἐν τῇ τελευταίᾳ, ἵνα ἀφανίσῃ καὶ καταδύσῃ τὸ ὄν. Ἐκτοτε πλέον οὐδὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἔχῃ ἀξίαν ὡς ἀληθές, πλὴν τοῦ δυναμένου νὰ ἀποδειχθῇ καὶ μάλιστα νὰ ἀποδειχθῇ διττῶς, κατὰ τὴν αἰσθητὴν εἰκόνα αὐτοῦ ἢ κατὰ τὸν λόγον καὶ ἐν τούτῳ μόνον, ἐν τῷ λόγῳ ὑπέθετον ὅτι κεῖται ἡ πραγματικὴ οὐσία τοῦ πράγματος, ἦν ἐνταῦθα, πραγματικῶς καὶ προσεδόκων ν' ἀναγνωρίσωσιν.

Ὁ νοῦς καὶ ἡ ἐξ αὐτοῦ προελθοῦσα κρίσις (ἔμμεσος γνῶσις) ἔχουσι πεπερασμένην ιδιότητα καὶ ὁ ἀποδεικτικὸς λόγος δὲν δύναται νὰ συλάβῃ τὴν οὐσίαν τῆς ἀληθείας, ἀλλ' ἀντιθέτως ὁ νοῦς ἀντὶ τῆς αἰσθητῆς θεωρίας τίθησιν ἐναντι αὐτοῦ τὴν «νοερὰν θεωρίαν» ἀνακαλύπτει δὲ καὶ ἀποφαίνεται ἄνευ λόγων περὶ τῆς ἀληθείας· ὁ λόγος ἀργότερον ἀντικατεστάθη ὑπὸ τοῦ Jacobi διὰ τοῦ νοῦ καὶ ἦτο ἡ γνῶσις καὶ ἡ ἀποκάλυψις τῆς ἀληθείας· ὁ δὲ νοῦς εἶναι ἡ γνῶσις καὶ ἡ ἀποκάλυψις τοῦ πεπερασμένου (II, 8 καὶ 74). Ἐνταῦθα ὁ Jacobi ἀποδέχεται τὴν θεωρίαν τῆς ἐνοράσεως⁶ (Intuition) καθ' ἣν δι' ἀμέσου ἐποπτείας ἀντικειμένου τινὸς συλλαμβάνει τις τὴν ἀλήθειαν ἄνευ ἀνάγκης τοῦ νοῦ ἢ τῶν αἰσθητηρίων. Αὕτη λοιπὸν ἡ νοητὴ ἐποπτεία (intellectuelle Anschauung) βοηθεῖ ἡμᾶς διὰ τῶν «ὀμμάτων τῆς ψυχῆς» νὰ βλέπωμεν τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων ἄνευ νοητικῆς ἐνεργείας. Τὸ ἀπόλυτον λοιπὸν μόνον ἐν τῇ πίστει ὑπάρχει καὶ ἡ θεοσκεία ἐνοικεῖ οὐχὶ ἐν τῷ λόγῳ, ἀλλὰ ἐν τῷ συναισθήματι. «Μὲ τὸν νοῦν ἄθεός με τὸ συναισθημα χριστιανός» ἢ ἀκόμη «ἐν τῇ καρδίᾳ μου, ὑπάρχει φῶς, ἀλλ' ἅμα ἐγὼ θελήσω νὰ μεταφέρω τοῦτο εἰς τὴν κρίσιν σβύνει»⁷ (Licht ist in meinem Herzen, aber wenn ich es in den Verstand bringen will, erlischt es). Ὁ λόγος, ὅστις χρησιμοποιεῖ ἀποδεικτικὰ μέσα καὶ συλλογισμοὺς καὶ προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξῃ δι' αὐτῶν τὴν ὑπαρξιν τοῦ θεοῦ, ἄγει πρὸς τὴν ἀθεΐαν, διότι «ὁ Θεὸς ὅστις δύναται νὰ γνωσθῇ δι' ἀποδείξεων δὲν θὰ ἦτο καθόλου Θεός»⁸. Ὁ λόγος κατὰ τὸν Jacobi δὲν ἀποδεικνύει, ἀλλὰ θεωρεῖ, δὲν εἶναι οὗτος ἡ ἐνέργεια τοῦ νοῦ, ἀλλὰ θεωρία τοῦ νοῦ· δὲν γεννᾷ οὗτος ἰδέας, ὡς ὁ νοῦς τὰς ἐννοίας· ἀλλ' εἶναι ἀπλὴ θεωρία, ἥτις καὶ προηγείται τῆς σκέψεως τοῦ νοῦ. Ὁ λόγος οὗτος ἐνταῦθα δὲν εἶναι παρὰ ἓν αἶσθημα, ἐν τῷ ὁποίῳ εἶναι συνδεδεμένον τὸ πραγματικὸν μετὰ τοῦ ἰδανικοῦ, τὸ ὑποκείμενον μὲ τὸ ὑπεραισθητικόν. Ὅπως αἱ αἰσθήσεις δὲν εἶναι παρὰ μία ἄμεσος ἐνέργεια, ἥτις δέχεται πᾶν σωματικόν, τοιοῦτοτρόπως καὶ ὁ λόγος εἶναι ἄμεσος δύναμις, ἥτις δίδεται πρὸς γνῶσιν τοῦ ὑπεραισθητοῦ. Αὐτὴν τὴν ἄμεσον γνῶσιν τοῦ Θεοῦ, ὁ Jacobi ὠνόμαζε πίστιν καὶ ἐσωτερικὴν ἀποκάλυψιν⁹ ἢ δὲ ἔμμεσος γνῶσις δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ἀληθής¹⁰, διότι χρη-

6. Ὅπαδοι τῆς θεωρίας ταύτης ὑπῆρξαν οἱ Πλωτῖνος (204-267), Πλάτων (427-347), Spinoza (1632-1677), Schelling (1775-1854), Fechner (1807-1887), Bergson (1859-1941), ὡς καὶ πάντες οἱ μυστικοπαθεῖς.

7. Jacobi, *Πρὸς Hamann*, I, σ. 367.

8. III, σ. 384.

9. II, σ. 3.

10. Ὁ Jacobi πρεσβεύει, ὅτι ὁ λόγος δύναται νὰ εὕρῃ αἰτίαν πράγματός τινος καὶ νὰ δημιουργήσῃ

σιμοποιεί αποδείξεις, αί δέ αποδείξεις όρους κλπ. 'Απόλυτον όμως παραγόμενον δέ θά ἦτο απόλυτον, αλλά πεπερασμένον, ἥτοι ἐξηρητημένον, τὸ απόλυτον δέ εἶναι ἀνεξάρτητον καὶ ἀμιγές παντός, διὸ ἀκριβῶς εἶναι καὶ απόλυτον. 'Η ὑπαρξὶς τοῦ θείου εἶναι τόσον βεβαία, ὅσον βεβαία εἶναι καὶ ἡ ἡμετέρα ὑπαρξὶς (III, σ. 35), διότι ἡ ἐννοια αὐτὴ τίθεται ἐν τῇ συνειδήσει ἡμῶν καὶ ἐπομένως ὑπάρχει· ἡ θεωρία λοιπὸν τοῦ νοῦ, ἡ ἀμεσος αὐτῇ γνῶσις τοῦ Θεοῦ εἶναι καὶ ἡ βάσις τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ (III, σ. 277). 'Ο Jacobi συνεχίζων τὴν πολεμικὴν τοῦ ἐναντίου τοῦ Kant ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ *David Hume über den Glauben, oder Idealismus und Realismus* (καὶ κυρίως ἐν τῷ Κεφαλαίῳ «Περὶ τοῦ μεταφυσικοῦ ἰδεαλισμοῦ») καὶ *Über das Unternehmen des Kritizismus, die Vernunft zum Verstande zu bringen* εὕρισκει ὅτι οὗτος υἰοθετεῖ τὴν ὑπαρξὶν τῶν πραγμάτων αὐτῶν καθ' ἑαυτά, δέχεται δηλαδή τὴν ἀδυναμίαν τοῦ νοῦ διὰ τὴν οὐσίαν τῆς ἀληθείας, διότι τὰ φαινόμενα ὑποκρύπτουσι τὴν ἀλήθειαν· ἡ γνῶσις μετ' αὐτὸν δὲν εἶναι εἰς ὑποκειμενικὸς ὁρισμὸς μεταξὺ ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου.

'Η κριτικὴ φιλοσοφία ἀρνεῖται τὴν ὑπαρξὶν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἀνευ τῆς γνωστικῆς δυνάμεως τοῦ ὑποκειμένου· ὁ κόσμος εἶναι προϊόν τοῦ νοῦ, ὡς θά ἔλεγεν ὁ Fichte· ὁ νοῦς μορφοῖ τὰς ιδέας, ἃς παράγει ἡ ὕλη. 'Επομένως τὰ πράγματα αὐτὰ καθ' ἑαυτά δὲν ὑπάρχουσιν ἐκτὸς ἡμῶν καὶ ἔπειτα δὲν εἶναι καὶ πραγματικὰ ἀντικείμενα. 'Αντιθέτως νῦν ὁ Jacobi ὡς εἶδομεν καὶ ἐν τοῖς πρόσθεν, πρεσβεύει ὅτι διὰ τῆς πίστεως, διὰ τῆς ἀμέσου γνώσεως διέρχεται τὸ ὑπεραισθητὸν καὶ ἐνοῦται «τὸ ἐγὼ πρὸς τὴν οὐσίαν τοῦ πραγματικοῦ καὶ γινόμεθα οὕτω "Ἐν πρὸς τὸ γνωσθησόμενον» (II, σ. 175). 'Οθεν τὸ «πρᾶγμα αὐτὸ καθ' ἑαυτό», κατ' αὐτὸν δὲν ὑπάρχει· πᾶσαι αἱ ὑπερβατικαὶ ἐννοιαὶ θεός, ἐλευθερία, ἀθανασία καὶ τὰ τοιαῦτα δύνανται νὰ γνωσθῶσι μόνον δι' ἀμέσου γνώσεως, ὡς πρότερον εἶδομεν. Εἶναι λοιπὸν δυνατόν ὁ λόγος, ὡς θεωρία τοῦ νοῦ, νὰ ἐξερευνήσῃ τὸ ὑπερεμπειρικόν, ἀλλ' οὗτος ὁ λόγος εἶναι ἀνευ ἐνεργείας, εἶναι νοῦς ἡρεμῶν, ἥτοι ἀμεσος αἰσθησις τοῦ 'Εγὼ μετὰ τῆς ιδέας τοῦ ὑπερβατικοῦ¹¹.

Εἶδομεν ἐν τοῖς προηγουμένοις, ὅτι ὁ Jacobi υπῆρξε κυρίως ὁ πρῶτος, ὅστις διεφώνησε πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Kant καὶ ὡς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν κριτικὴν φιλοσοφίαν ἐπρόβαλε τὴν πιστιοκρατίαν (Fideismus ἢ Glaubenphilosophie), καθ' ἣν ἐπρέσβευεν, ὅτι εἶναι δυνατόν

οὕτω πως μίαν ἔμμεσον γνῶσιν, ἥτις καὶ θά ἀναφέρηται εἰς τὰ πράγματα τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, τὰ ὅποια ἔχουσι πεπερασμένην ιδιότητα, ποτὲ όμως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀποκαλυφθῇ εἰς τοῦτον τὸν λόγον ἡ πραγματικὴ οὐσία τοῦ κόσμου. 'Εάν πάλιν ὁ κόσμος δὲν εἶναι προϊόν τοῦ νοῦ, ὡς ἐπρέσβευε ὁ Fichte, τότε ἡ ἡμετέρα γνῶσις ὡς προϊόν τοῦ νοῦ θά εἶναι ὑποκειμενικὴ καὶ ἀβεβαία.

11. 'Ενταῦθα ἐξεθέσαμεν διὰ βραχέων τὴν διδασκαλίαν τοῦ Jacobi ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Kant διότι ὁ σκοπὸς τῆς παρούσης ἦτο ἡ σύγκρισις τῶν διδασκαλιῶν τῶν δύο τούτων φιλοσόφων καὶ κυρίως πῶς ἐνόησαν οἱ δύο οὗτοι ἄνδρες τὰς ὑπερβατικὰς ἐννοίας, καὶ διὰ τίνων μέσων ἐζήτησαν νὰ τὰς γνωρίσωσιν. 'Επομένως ἐν τῇ ἐργασίᾳ ταύτῃ ἐγένετο ἀναγραφή μόνον ἐκείνων τῶν σημείων τῆς διδασκαλίας τοῦ Jacobi, τὰ ὅποια ἐξυπηρετοῦν τὸν σκοπὸν ἡμῶν· ἀντιθέτως αἱ ἀνακολουθίαι, εἰς ἃς περιπίπτει συχνάκις ὁ Jacobi καὶ αἵτινες σαφῶς ὑπεδείχθησαν ὑπὸ τοῦ 'Εγέλου, ὅτι δηλ. ἡ ἀμεσος γνῶσις αὐτοῦ ἐν τῇ πραγματικότητι ἐστὶν ἔμμεσος. 'Ακόμη δὲ καὶ ἡ κατακραυγὴ αὐτοῦ, ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦ θείου ἐναντίον τοῦ Fichte καὶ τοῦ Schelling (πβ. καὶ τὴν ἀπάντησιν τοῦ τελευταίου, *Schellings Denkmal der Schrift: «von den göttlichen Dingen»* 1812) ὡς καὶ πλεῖστα ἀκόμη ἄλλα παρελείφθησαν ἐκ τῆς ἐκθέσεως ταύτης, διότι περὶ τούτων ἄλλοτε ἄλλαχού θά διαλάβωμεν.

ἀλήθειαι πέραν τοῦ υπεραισθητοῦ κείμεναι νά ἐξερευνηθῶσιν οὐχί διὰ τοῦ λόγου, ἀλλά μόνον διὰ τῆς πίστεως.

Τάς ὑπερεμπειρικάς ἐννοίας, Θεός, ψυχή, ἀθανασία, ἐλευθερία ὁ Jacobi δέν τās ἐθεώρησεν ὡς αἰτήματα τοῦ πρακτικοῦ λόγου, ὅπως ὁ Kant, ἀλλά ἀντιθέτως ἀρχάς βεβαιότητας, εἰς τήν οὐσίαν τῶν ὁποίων δυνάμεθα νά εἰσέλθωμεν δι' ἐνοράσεως (Intuition).

Ἐπομένως διὰ τόν φιλόσοφον τοῦτον αἱρεται «τὸ πρᾶγμα αὐτὸ καθ' ἑαυτό»: διὰ δέ τῆς ἀμέσου γνώσεως ἐνοῦται τὸ «ἀπόλυτον» μετὰ τοῦ Ὑποκειμένου.

A. N. ΖΟΥΜΠΟΣ
(Ἀθῆναι)

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

